

Досил у номер

МОЛОДІ СОЦІОЛОГИ МІЖ ЗНАННЯМИ ПРО РЕАЛЬНІСТЬ ТА РЕАЛЬНИМИ ФАНТАЗІЯМИ

(V Міжнародні соціологічні читання пам'яті Н.В. Паніної
очима учасника і спостерігача)

10 грудня є постійною та, тепер уже можна говорити впевнено, звичною датою для проведення Міжнародних читань пам'яті Н.В. Паніної – дуже своєрідної, особливої за форматом та духом конференції, як слушно зауважив один з її цьогорічних учасників, конференції, яка є "зовнішньо" та "внутрішньо" конституйованою "відміткою", за якою починається період підведення підсумків за рік – підсумків особистих досягнень учасників та підсумків вітчизняної соціології.

Цьогорічні читання, проведені Соціологічною асоціацією України, Інститутом соціології НАН України та Соціологічним центром імені Наталії Вікторівни Паніної, були вперше ювілейними. Цей ювілей поки що не дуже "круглий", але п'ять років є "стажем", після якого можна робити висновки щодо життєздатності, затребуваності, необхідності, якості тощо проекту. Тим більше, що в цьому "проекті" переплелися особистісні та соціетальні мотиви, наукові та спільнотні чинники, механічна та органічна солідарності соціологів, інтелектуальний та естетичний початок (ті, хто був, знають, про що йде мова).

Панінські читання 2011 р. не стали винятком з уже намічених у попередніх конференціях тенденцій. Заспокійлива обстановка конференц-зали Інституту соціології НАНУ, дещо навіть камерне спілкування (чи не оця "культурна соціологія" і складає головну привабливість конференції?), зворушливе і дещо наївне структурування простору (за якого всі учасники Конкурсу імені Н.В. Паніної "стояли молча в ряд" - точніше, їм були запропоновані місця вздовж протяжного столу) – все це, вочевидь, було спрямоване на підтримку такої атмосфери. Хронологічне структурування конференції також сприяло цьому: перша сесія, як її назвали організатори (і завдяки цій назві, мабуть, всі "молоді соціологи", чи то пак учасники конкурсу, могли хоча б номінативно знов відчутти себе на студентській лаві) була неформально розділена на дві частини.

У першій частині учасників конференції та фіналістів конкурсу імені Н.В. Паніної (а таких цього року нараховувалось аж 14) привітали провідні фігури української і не тільки соціології і не тільки: директор Інституту соціології НАНУ В. Ворона, директор Інституту філософії НАНУ М. Попович, Президент САУ, ректор ХНУ ім. В.Н. Каразіна В. Бакіров, завідувач сектору

Інституту соціології РАН В. Магун. Ці привітання, безумовно, задали певну тональність та рівень дискусії.

Тональність, що її один з моїх колег каламбурно зауважив: "Щось вони всі сьогодні вирішили пофантазувати". І дійсно, академік В. Ворона, пославшись на М. Бердяєва, нагадав про можливість здійснення за сучасних умов будь-чийого та будь-якого бажання чи утопії та зауважив, що "ніхто не віддає себе фантазіям так, як суспільствознавці"; член-кореспондент НАНУ В. Бакіров у своєму привітанні-заклику до дискусії запропонував вийти за межі суто соціологічного аналізу на рівень соціопсихологічний, соціобіологічний, соціоекологічний тощо. Нарешті, академік М. Попович, якому самою професією санкціоновано виходити за межі конкретних наук та дисциплін, спробував окреслити можливості соціології у світі "дискредитованого логічного пуританства" та актуалізованих етичних та моральних засад людського існування.

В умовно другій частині першої сесії всі учасники мали можливість оцінити та проаналізувати теоретичні та емпіричні здобутки таких помітних постатей сучасного соціологічного ландшафту, як директор Інституту соціології Академії наук Угорщини Пал Тамаш, доктор соціологічних наук Павло Кутуєв (НТУУ "КПІ"), доктор соціологічних наук Борис Нагорний (Східноукраїнський національний університет імені В.І. Даля) та кандидат соціологічних наук Ольга Балакірева (ІЕП НАНУ). На жаль, через обмеженість часу, наданого на проведення першої сесії, ці доповіді фактично проходили в монологовому режимі, без подальшої дискусії та з у край обмеженими можливостями постановки питань до доповідачів.

Представлені доповіді були присвячені надзвичайно актуальним та цікавим темам. Пал Тамаш, відомий своїми дослідженнями в області соціальних, політичних, економічних трансформацій пострадянського простору, виклав достатньо неоднозначні, однак струнко вибудовані та глибоко аргументовані роздуми щодо становлення демократичних режимів у пострадянських країнах та коренів неопопулізму. Панорама його соціологізування розгорнулася від типових помилок у дослідженні становлення демократії, що їх припускалася соціологія протягом багатьох років (нібито лінійність побудування демократії, зв'язок становлення демократії та розпаду СРСР 1989–1991 рр., уявлення про сталу кореляцію між ринком та демократією, про комунізм як єдину альтернативу демократії, тимчасовість гібридних режимів тощо) до розгляду специфічних соціальних груп, які отримують від включення в міжнародний глобалізований ринок та розділення праці або виграш, або збитки, від концептуалізації різноманітних популізмів ("тонкого" та "товстого") до соціального вимірювання цих популізмів. Таке поєднання специфічно соціологічного, політологічного, геополітичного, економічного, в чомусь навіть філософського аналізу варте того, щоб з цією статтею, коли вона вийде в традиційній збірці Читань, ознайомився широкий читач.

Дискурс навколо ролі фантазійних елементів у конструюванні знаннєвої картини соціальної реальності запропонував Павло Кутуєв, який, іманентно послуговуючись теоремою Томаса, на прикладі історичного дослідження виникнення та становлення маоїстського Китаю, а також на матеріалі широкої історичної перспективи від наполеонівських війн до Жовтневої революції продемонстрував важливість того, що Джеффри Александер назвав конструюванням концепції: "Коли ми називаємо суспільство індустріальним, ми будуємо одну концепцію, коли капіталістичним – зовсім іншу". Подальші дискусії щодо ролі знань та фантазій у конституюванні та дослідженні соціальної реальності отримали високу стартову ноту саме від цієї доповіді.

Винятково цікавий, багатогранний та наочний варіант презентації результатів дослідження запропонувала Ольга Балакірева, контраверсійність матеріалу доповіді якої ілюструвалася вже назвою (чи то пак підзаголовком): "The Value(s) of Europe". Така проблемна постановка питання обертається в інтерпретації Ольги Миколаївни навколо проблематики укоріненості ціннісних систем в історії та соціокультурній специфіці, навколо єдиного ціннісного європейського "ядра загальних переконань", навколо негомогенності Європи, впливу економічного розвитку на зміни в цінностях, хронологічної ціннісної динаміки різних європейських країн. Втім, заширока, з нашої точки зору, постановка самого питання, дозволивши доповідачці продемонструвати цілий спектр вельми цікавих тенденцій, мабуть, не дозволила приділити достатньо часу для дискурсування та дискутування навколо головної проблеми обраної доповідачем теми.

Нарешті, четверта доповідь, запропонована Борисом Нагорним, стосувалася феномену наступності поколінь у соціології та зверталася як до "уроків життя" Н.В. Паніної (як це назвав сам професор Нагорний), так і до історико-соціологічного контексту. Ліричність, в чомусь навіть інтимність думок Бориса Григоровича відтінила багатоманітність способів соціологізування в сучасній науці та продемонструвала учасникам конференції можливі реєстри дискусії в цій залі.

Власне, ці реєстри вдалося використати (не виключено, що і не в повній мірі – передусім, через жорстку обмеженість у часі) вже після перерви, на другій сесії, де переважно віддавалося право виступу учасникам конкурсу "Кращий молодий соціолог року".

Друга сесія розпочалася з виступу головної на цій сесії (разом з заступником голови конкурсної комісії Олександром Стегнієм) Олени Злобіної, яка в образній та афористичній формі проаналізувала статті учасників конкурсу, провела цікаві порівняння (за критерієм співвідношення фантазії та знання) робіт різних років проведення конкурсу, зробила критичні зауваження щодо публікацій деяких учасників конкурсу. Тож подальша дискусія часто розпочиналася з відповідей Олені Геннадіївні з боку учасників конкурсу.

В обговоренні проблеми, цікавої для всіх учасників дискусії¹ взяли участь не тільки учасники конкурсу, але й такі відомі в Україні фахівці, як декан факультету соціології КНУ ім. Т.Г. Шевченка доц. А. Горбачик (який заявив про свої очікування відносно есе учасників, що полягали у трансформації теми знань та фантазій у бік протиставлення кількісних та якісних методів, та нереалізованість цих очікувань), О. Стегній (який нагадав про публічність статусу соціолога і, отже, пов'язаність соціологічних знань та фантазій з проблематикою соціальної відповідальності), та П. Кутуєв (чиї образні та яскраві приклади дозволили поживити дискусію), проф. Ю. Яковенко та проф. В.С. Бакіров. Та головними дійовими особами в цьому акті були, безумовно, самі молоді соціологи, кращого серед яких, власне, цього дня і мали назвати. Чотирнадцять учасників конкурсу представляли чотири провідних соціологічних центри України: одного учасника делегував Львів, одного – Одеса, по шестеро – Харків та Київ (втім, варто зауважити, що один з київських учасників – переможець конкурсу Юлія Середа – харків'янка як за походженням, так і за освітою). Однак висловити та захистити свою думку зголосилися далеко не всі – лише восьмеро учасників запропонували свої думки широкому загалу. Про соціальні, гендерні та емоційні імплікації дихотомії знання та фантазії розмірковували Юлія Белікова (ХНЕУ, м. Харків), про перевірюваність знань та методологічне розрізнення знання та фантазії – Тетяна Любива (ІС НАНУ, м. Київ), про конвергентність знань та фантазії – Данило Судин (ЛНУ ім. І. Франка, м. Львів), про подвійну герменевтику фантазії та знання – Лілія Овчиннікова (ХНУ ім. В.Н. Каразіна, м. Харків), про етапи становлення соціологічного знання з точки зору його ставлення до фантазій – Дмитро Заєць (володар Великої срібної медалі конкурсу) (ХНУ ім. В.Н. Каразіна, м. Харків), про конструктивність та деструктивність фантазії – Ольга Пахолок (ІС НАНУ, м. Київ), про ймовірну обманність самої дихотомії фантазії та знання – Юлія Середа (ІЕП НАНУ, м. Київ), і, нарешті, про систематизацію самих підходів до цієї дихотомії (оскільки на той момент дискусія вже отримала занадто широкі береги, з одного з яких не було видно другого) – автор цих рядків.

Варто зауважити, що сама постановка питання, як завжди це реалізує організаційний та ідейний комітет конкурсу, є дуже широкою та багатоманітною. Її можна було інтерпретувати одразу в декількох розрізах. Це може бути і протиставленням у соціальному аспекті – тобто з точки зору влади: адже, за Бурдьє, нагадаємо, номінувати знанням – це певна влада, номінуватися знанням – це володіння певною владою, бути номінованим знанням – це отримати певну владу, тоді як фантазія такої соціальної, символічної влади не має, що й запрограмує конфлікт навколо соціального статусу науки взагалі та науковості ряду сучасних інтелектуальних феноменів, зокрема. Тут може бути

¹ Для одних – оскільки вони є авторами есе, опублікованих у збірці "Соціологічна культура: числа та смисли" (К.: ІС НАНУ, 2011), для інших – оскільки вони були читачами, рецензентами, а іноді й опонентами, нехай і неформальними, цих есе.

знайдений і такий вимір, як протиставлення в умовно-конвенційному аспекті? Адже знання є не що інше, як предмет домовленостей різних сторін, а наука є не стільки дійсно ефективним та продуктивним знанням, скільки знанням, отриманим за певною процедурою². Цікавим нам представлялося і протиставлення в аспекті інтуїтивно-раціональному – як протиставлення раціоналізованого та принципово раціонального інтуїтивному та принципово нераціональному. Нарешті, ще одним можливим виміром є екзистенційний – як протиставлення свободи (у вигляді знання, що надає свободу, емансипує людину від необхідності – та у вигляді фантазії, що емансипує людину від жорсткості та заздальності визначеності знання та знанням) та відповідальності (що переслідує людину у випадку зі знанням, коли людина має відповідати за отримані нею знання, та у випадку з фантазією, коли людина має відповідати за запропоновані нею фантазії).

Але сама така невичерпаність – чи невичерпність? – теми вже є ілюстрацією того, що тема обрана організаційним комітетом украї вдало, резонансно та в чомусь навіть інтригуюче. І з цієї точки зору зміни, що очікують на цю конференцію і цей конкурс наступного року (набуття конкурсом статусу міжнародного, перенесення місця проведення до соціологічної столиці – м. Харкова тощо), викликають не тільки захват та повагу до планів САУ, але й певні ностальгічні нотки у тих, хто був на цих конференціях, брав участь у цих конкурсах, пам'ятає музичні, поетичні та аудіовізуальні композиції, що завжди закінчували конференцію... Але час іде, все змінюється – і VI Міжнародні читання пам'яті Н.В. Паніної будуть у новому, видозміненому вигляді наступного року – вже в новому форматі та, безумовно, з новими планами та очікуваннями.

*Голіков О. С. канд. соціол. наук,
старший викладач кафедри соціології
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*

² І тут максими науки дивним чином збігаються з відомою математичною теоремою про повноту обчислення суджень, одне з еквівалентних якій суджень формулюється таким чином: "Формальне слідування рівносильне логічному", – себто витриманість процедури виводу судження рівносильне реальній адекватності судження реальності.